

فصلنامه علمی رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، شماره شایا: 1735-739X

دوره ۱۳، شماره ۱ (پیاپی ۶۷)، پاییز ۱۴۰۰

DOI:10.29252/PIAJ.2021.221160.1054

وضعیت استثنائی و کرونارنگی سیاست

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۱۲

رضا نجف‌زاده*
محدثه جزائی**

و «پروتکل» نام دیگر فرمان الهی است؛
شکل سکولار شده‌ی الواح است، برادر!
پروتکل بر بدن‌ها حک می‌شود و بدن‌ها
از طریق پلاک اتوموبیل‌ها شمارگانی و پایش می‌شوند....

چکیده

همه‌گیری کرونایروس با تغییر در ساحت زیست شهروندان، اغلب دولت‌ها را به اعلام «وضعیت استثنائی» و اعمال محدودیت‌های فراوان برای مقابله با گسترش این ویروس واداشت. اگرچه نمی‌توان از تلقی مشترک درباره «وضعیت استثنائی» به‌عنوان یک موقعیت سخن گفت، اما اعلام وضعیت استثنائی مدنظر متفکرانی هم‌چون میشل فوکو، کارل اشمیت و جورجو آگامبن همواره به سود افزوده شدن بر قدرت حاکم مستقر تفسیر شده است. در این نوشتار، ضمن ایضاح نظری وضعیت استثنائی، به اثرات سیاسی و حقوقی اعلام چنین وضعیتی در کشور فرانسه و مقایسه آن با ایران پرداخته می‌شود. پرسش اساسی این نوشتار این است که نتایج سیاسی-زیستی اعلام وضعیت استثنائی در کشور فرانسه و ایران چگونه به افزایش اختیارات دولت، محدودیت آزادی شهروندان و صف‌آرایی جامعه مدنی در برابر حاکمیت دولت منجر شده است. به نظر می‌رسد قدرت دولت‌ها با اعلام وضعیت استثنائی به منظور تنظیم ساحت زیستی-سیاسی جمعیت افزایش یافته است. وضعیت استثنائی اعلام شده در فرانسه در ذیل دشواره «مصلحت دولت» به ایجاد نظم پلیسی-نظامی در جامعه منجر شده، مساله‌ای که قاعده‌مندی زیست روزمره شهروندان را به حالت تعلیق درآورده و سایه تداوم وضعیت استثنائی را با دایمی کردن ترس میان جمعیت مستقر کرده است. وضعیت استثنائی ایجادشده پس از همه‌گیری کرونا در ایران، اگرچه نه به وضوح و تعیین‌کنندگی کشور فرانسه، اما تغییرات سیاسی اثرگذاری را به وجود آورده که برهم‌زننده نظم سابق اجتماعی به‌شمار می‌رود. در هردو کشور مورد بررسی، کرونا هم‌چون رانه‌ای اساسی، تبدیل به موتور محرکه‌ای شده که با اعلام وضعیت استثنائی، مناسبات قدرت را به سود حاکمیت دولت، تغییر داده است.

واژگان کلیدی: وضعیت استثنائی، کرونا ویروس، کارل اشمیت، کرونارنگی، مصلحت دولت.

* استادیار علوم سیاسی

دانشگاه شهید بهشتی تهران

najafzadeh.reza@

gmail.com

** دکتری علوم

سیاسی (اندیشه سیاسی)

از دانشگاه فردوسی مشهد

(نویسنده مسئول)

mo_ja663@mail.

um.ac.ir

مقدمه

در یازدهم مارس ۲۰۲۰ سازمان بهداشت جهانی، کووید-۱۹ را به عنوان یک ویروس همه‌گیر جهانی اعلام کرد. این ویروس که برای نخستین بار از شهری در چین آغاز شد، سبک زندگی انسان‌ها را، پس از اعلام وضعیت استثنائی از سوی اغلب دولت‌ها، به شدت متاثر ساخت. وضعیت استثنائی، مفهوم پرکاربری است که با اعلام محدودیت‌ها گوناگون برای مبارزه با دشمن نادیدنی، به صورت انضمامی^۱ و عملی و یا رسمی و حقوقی^۲ از سوی دولت‌ها به کار گرفته شد.

وضعیت استثناء و رابطه آن با نظام حقوقی پرسش غامض و پیچیده‌ای است که نظریه پردازان زیادی از جمله میشل فوکو^۳، کارل اشمیت^۴ و جورجواگامبن^۵ در صدد پاسخگویی به آن برآمده‌اند. نکته مهم آن است که با وجود بهره‌گیری از مفهوم وضعیت استثنائی یا مفاهیم مرتبط با آن و پربسامد شدن آن‌ها در ادبیات سیاسی-حقوقی، برداشت‌های موجود از این مفهوم یکسان نبوده و نیست. فوکو، فراروی از محدوده قانون از سوی حاکم را در ذیل قاعده «مصلحت دولت» توضیح می‌دهد. اشمیت، آن را وضعیت اصیل تعیین‌کننده جوهر دولت می‌خواند و در نهایت آگامبن، آن را مفهوم آستانه‌ای می‌داند که در درون و در بیرون نظم حقوقی جایگاهی ندارد.

اگرچه تاکنون وضعیت استثنائی برای اشاره به افزایش اختیارات دولت در ذیل تأمین «مصلحت دولت» و در سایه «تصمیم نهایی حاکم» به منظور «انقیاد شهروندان» مورد استفاده قرار گرفته است، اما حالا با ایجاد تهدیدی مشترک علیه بقا در جهان زیست انسان‌ها، دولت‌ها و شرکت‌های بزرگ با چهره‌ای پاک و منزّه به حضور همه‌جایی و گستردن دستگاه‌های عریض و طویل حکومتی مبادرت کرده‌اند. مداخله فعالانه دولت در عرصه‌های

1. de facto
2. de jure
3. Michel Foucault
4. Carl Schmitt
5. Giorgio Agamben

عمومی پرسش از میزان و گستره قدرت حاکمیت نهادها را به میان آورده است. پرسشی که پیوسته و در ادوار مختلف تاریخی در کانون فلسفه سیاسی قرار داشته و البته در هیچ برهه‌ای این چنین حمایت‌گرایانه به سمت نهادهای سیاسی و حاکمیت دولت‌ها میل نداشته و دولت‌ها را نه برای افزایش اختیارات که برای کاهش مداخله برای مبارزه با تهدیدکنندگی و ویروس مورد مواخذه قرار داده است.

در این نوشتار، پس از ایضاح نظری مفهوم وضعیت استثنائی، با تمرکز بر تاریخ اکنون فرانسه و اعلام وضعیت استثنائی از سوی دولت این کشور و همچنین توجه به موقعیت ایران در مقابله با کرونایروس، تلاش می‌شود تا بر خلق پدیده‌ای با عنوان «کرونارنگی» تاکید شود. کرونارنگی، با ایجادگسست در معنای مفاهیم و موقعیت‌های پیشین، بر وضعیتی دلالت دارد که متعاقب آن از رهگذر اعلام وضعیت استثنائی، دولت‌ها بر عمق و گستره اختیاراتشان می‌افزایند.

نظری بر مطالعات پیشینی

در شرایط غیرجنگی، مفهوم وضعیت استثنائی، هیچ وقت به اندازه اکنون و در مواجهه با گسترش یک بیماری و ویروس به کار نگرفته شده است، اما این جریان خالی از صف‌بندی موافقان و مخالفان نبوده است. در حال حاضر، از آن جا که دولت‌ها در سرتاسر جهان مجبور شده‌اند تا اهرم‌های قدرت را به منظور رهبری جنگ با کرونا و ویروس به دست گیرند (Enloe, 2020). برخی از اندیشمندان خواستار تمدید و تعمیق حاکمیت دولت بر زندگی شهروندان هستند، چرا که معتقدند «احتمالاً این مساله نتایج مثبت بیشتری را با خود به همراه می‌آورد» (Harari 2020, Sotiris 2020). این گروه از اندیشمندان با استناد به نظریه وضعیت استثنائی، بر این باورند که فرایندهای طولانی تصمیم‌گیری به‌ویژه در دموکراسی‌های غربی، سبب می‌شوند تا جان شهروندان به مخاطره افتد. در نتیجه با واگذاری «انحصار اخذ واپسین تصمیم» به رئیس دولت، می‌توان با وضع قوانین سخت‌گیرانه برای شهروندان، از شرایط دشوار کنونی عبور کرد.

چنان‌که اشمیت می‌گوید: «قوانین فرآورده موقعیت هستند؛ و این موقعیت از سوی حاکم خلق و تثبیت می‌شود» (اشمیت، ۱۳۹۰: ۵۵).

در مقابل عده‌ای دیگر معتقدند این تشدید حاکمیت، سبب فروپاشی اخلاقی زندگی عادی سیاسی و اجتماعی می‌شود (Kothari, 2020) و بر همین اساس، کووید-۱۹، جهانی را خواهد ساخت که بسته‌تر، کم‌رونق‌تر و کم‌تر آزاد است و در نتیجه ترکیب ویروسی کشنده با نابسندگی برنامه‌ریزی‌ها و بی‌کفایتی رهبران، بشر به سوی مسیری جدید و نگران‌کننده پیش می‌رود (والث، ۱۳۹۹: ۲۷). مهم‌ترین طرفدار چنین نظریه‌ای را می‌توان آگامبن دانست. او در نوشته خود با عنوان «وضعیت استثنائی که براساس اضطراری غیر ضروری برافروخته شده است»^۱ بر این باور است درباره تبعات کرونا اغراق شده است و رسانه‌ها و مسئولان با ایجاد یک «فضای وحشت»^۲، یک استثناء واقعی را با ایجاد محدودیت‌های شدید و تعلیق زندگی روزمره شهروندان به وجود آورده‌اند. او بر این باور است که قوانین اعلامی از سوی دولت‌ها به قدری مبهم و نامشخص است که به حاکمان اجازه می‌دهد وضعیت استثنائی را به سرعت به همه جا گسترش دهد (Agamben, 2020).

از نظر او دولت‌ها که تا پیش از این هم از طریق مفهوم «امنیت» با هراس افکنی در میان مردم، آزادی‌های آنان را محدود می‌کردند؛ حالا بهانه ایده‌آلی به نام کرونا ویروس دارند. او در نوشته کوتاه دیگری که «روشن‌سازی»^۳ نوشته قبلی اوست؛ تاکید می‌کند که این فضای ترس و هراسی که در میان افراد جامعه در نتیجه سخت‌گیری‌های نهادهای دولتی پراکنده شده است؛ «ارزش بقا» را تنها ارزش حاکم بر جامعه برای مدت‌های نامعینی قرار داده است. به نظر او در این شرایط استثنائی که دیگر برای انسان‌ها عادی شده است، زندگی به یک پدیده بیولوژیک تقلیل یافته است. از نظر او جنگ با دشمن نامرئی که می‌تواند هر جایی

1. The state of exception provoked by an unmotivated emergency
2. Climate of panic
3. Clarification

باشد و در هرکسی نفوذ کند، پوچ‌ترین جنگ‌هاست؛ چرا که دشمن در خارج نیست، بلکه جایی در درون ماست.

او با انتقاد به کاهش روابط انسانی بر این باور پای می‌فشارد که بسته‌شدن دانشگاه‌ها، مراکز آموزشی، نهادهای فرهنگی و غیره و هم‌چنین جایگزین شدن روابط دیجیتال مساله‌ای است که آزادی ناچیز انسان‌ها را در پناه دلایل امنیتی دولت‌ها قربانی می‌کند (Agamben, b 2020). درحقیقت ایجاد فضای وحشت و هراس در میان شهروندان تنها چیزی را که برای انسان‌ها باقی گذاشته این است که «در زیرزمین دفن شده و زندگی کنند!» (bargues, 2020) و هیچ ضمانتی برای بازپس دادن حقوق شهروندان پس از استفاده تکنولوژی‌های پیشرفته به منظور نظارت و کنترل بر آن‌ها از سوی دولت وجود ندارد.

در نقد این رویکرد، فیلیپ دیمتری^۱، به اعتراض علیه آگامبن برمی‌خیزد. او بر این باور است به جای زیست‌سیاست باید از مفهوم زیست‌قدرت^۲ فوکو استفاده کرد که قدرت تبیین‌کنندگی بالاتری دارد. چراکه از یک سو مفهوم مرگ شهروندان را در خود دارد و هم به سیاست‌های در حال گسترش دولت اشاره می‌کند. اما با این همه استفاده از مفاهیمی هم‌چون جنگ، مبارزه، خط مقدم و غیره حکایت از آن دارد که رویکرد آگامبن دوراندیشانه است. سینتیا اینلو^۳ در همین زمینه استفاده از مفاهیمی هم‌چون جنگ را تهدید برای آزادی شهروندان و به‌ویژه زنان می‌داند که از شهروندان می‌خواهد در برابر هذیان اغواکننده «نظامی‌سازی با گل رز» مقاومت کنند. از نظراو این‌گونه تجهیز و مسلح‌سازی دولت‌ها حتی با هدف مقابله با یک ویروس که تهدیدکننده جان آدم‌هاست می‌تواند برای شهروندان خطر آفرین باشد؛ چرا که هیچ تضمینی درباره عقب‌نشینی دولت‌ها بعد از اتمام وضعیت استثنایی نمی‌دهد.

با این همه باید توجه داشت که اعلام وضعیت استثنائی در بیشتر کشورهای جهان به تعلیق آشکار قانون و سیاست نینجامیده است؛ اگرچه که در

1. Demetri, F

2. Bio power

3. Cynthia Enloe

سیاست‌های اعلامی، برخی از نظام‌های سیاسی این اتفاق رخ داده است. دیوید رانسیمن^۱ در اشاره به ارتباط وضعیت کنونی با وضعیت استثناء، معتقد است علی‌رغم اینکه به واسطه سیاست‌های دولت، شهروندان در خانه درگیر مسائل کوچک و محدود هستند؛ اما این تعلیق سیاست نیست. بلکه جداکردن یک لایه از زندگی سیاسی برای آشکارکردن چیزهای خام‌تر در زیرلایه‌های سیاست است که به طرح این پرسش کلیدی که «دولت‌ها قدرت‌های فوق‌العاده‌ای که مردم به آن‌ها می‌دهند را چگونه اعمال می‌کنند و واکنش مردم چیست؟» می‌پردازد (Runciman, 2020). او بر این باور است که دموکراسی‌ها می‌توانند به اندازه رژیم‌های استبدادی خشن باشند تا بتوانند بر اوضاع مسلط شوند. اگرچه دولت‌های ملی مهمترین واحدهای سیاسی برای مقابله با کرونا هستند؛ اما این همان جنگی است که هابز نسبت به آن هشدار داده بود: «بقا و امنیت». جایی که دیوارهای حاکمیت بلند و بلندتر می‌شوند و از ارتش‌ها خواسته می‌شود از تمام قاره‌ها در برابر بشریت دفاع کنند (Philippopoulos, 2020).

کاس مود^۲، در انتقاد از رویکرد دولت‌گرایی براین باور است در طول جنگ نظم لیبرال دموکراسی‌ها تعلیق و اقدامات فوق‌العاده‌ای اتخاذ می‌شود که اختیارات دولت‌ها را افزایش می‌دهد و حقوق شهروندان را محدود می‌کند. اقدامات ضروری، اعم از اقتصادی و بهداشتی در شرایط بحرانی ضروری است، اما می‌توان از آن‌ها بدون استفاده از زبان جنگ و هم‌چنین مرتبط با بحران و تهدیدهای پیش رو بهره جست. از نظر او سیاستمداران بسیار بیشتر از آنچه لازم است، پیش رفته‌اند. پیشنهاد او برای جلوگیری از گسترش سوءاستفاده‌های سیاستمداران پاسخ‌گویی به سه پرسش است: سهم این سیاست در مبارزه با کرونا چیست؟ عواقب منفی آن برای دموکراسی چیست و چه زمانی این سیاست‌ها لغو خواهد شد. چنانچه دولتی نتواند برای این پرسش‌ها جواب قانع‌کننده‌ای به شهروندان ارائه دهد، به معنای این است

1. David Runciman
2. Cas Mudde

که دولت‌ها به فراروی از وظایف و اختیارات خود خو گرفته‌اند و در اینجا این وظیفه شهروندان است که نگذارند ترس و هراس به ایجاد جنگ دیگری منجر شود که در آن شهروندان بازنده هستند.

در ایران نیز از دریچه وضعیت استثناء مطالعات زیادی درباره بحران ویروسی کنونی صورت گرفته است. توجه به ایران از این زاویه مهم تلقی می‌شود که تعدادی از پژوهشگران از پدیده جهانی و همگانی کرونا با عنوان نوع خاص ایرانی و «کرونا ی ایرانی» یاد کرده‌اند (آزادارمکی، ۱۳۹۹). افزایش اقتدار دولت تحت عنوان «لویاتانی شدن دولت» که در نتیجه خیز دولت به سوی جامعه به وجود می‌آید (فزلسفلی، ۱۳۹۹: ۸۳)، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این وضعیت جدید است. از منظور حقوق بین‌الملل و تعلیق تعهدات حقوق بشری دولت‌ها می‌توان به نوشته‌های پشمی در مقاله «تعلیق تعهدات حقوق بشری دولت‌ها در وضعیت اضطراری عمومی» و هم‌چنین و بیگ‌زاده و دیگران در نوشته‌ای با عنوان «معضل کرونا در آئینه حقوق بین‌الملل معاصر» اشاره کرد.

از منظر سیاسی عبدالله پورچناری در مقاله خود، ارتباط وضعیت ویروسی را با وضع طبیعی را مدنظر قرار داده و براین عقیده است که وضع بحرانی کنونی همچنان از طریق دولت‌ها و به وسیله آن‌ها قابل بررسی است. نصیری حامد در مقاله‌ای با عنوان «بحران کرونا به مثابه جریانی برای بازاندیشی در وضعیت سیاسی اکنون» به مخاطرات تعلیق قانون و وضعیت بغرنج دولت در ایران با مواجهه با کرونا و ویروس پرداخته است که می‌تواند بزنگاه مناسبی برای بازاندیشی در سیاست به‌شمار آید. اگرچه این نقطه عطف چنان که خلیلی در مقاله خود با عنوان «بازی تاج و تخت کرونا؛ آموزه‌ای برای سیاست‌ورزی ایرانی» به آن اشاره کرده است؛ همان‌گونه که امکان ایجاد یک «اقتدارگرایی اپیستوکراتیک» را مهیا کرده زمینه را برای نوعی دموکراسی نیز می‌تواند فراهم آورد.

بادر نظر گرفتن بخشی از مطالعات پیشینی، تفاوت این نوشتار، با پژوهش‌های

پیشین در نحوه کار بست نظریه وضعیت استثنائی است. بادر نظر گرفتن تلقی گونه‌گونی که از وضعیت استثنائی وجود دارد؛ ضمن توجه به این تفاوت‌های مفهومی، استفاده از آن‌ها برای توصیف تاریخ اکنون و رجوع دگرباره به این پرسش کلیدی است که «آیا می‌توان بحران را از سرگذراند بدون آن‌که به گسترش استبداد گردن نهاد» (شاپین، ۱۳۹۹: ۲۸). این پژوهش با در نظر گرفتن صف‌بندی‌های موافقان و مخالفان وضعیت استثناء و مطالعات صورت گرفته درباره آن، به وضعیت استثنائی به عنوان چارچوبِ تئوریکِ نگرینسته و با تمرکز بر نظریه‌های اندیشمندانی هم‌چون فوکو، اشمیت و آگامبن، کرونا رانگی و سیاست پلیسی در فرانسه را مورد توجه قرار داده است.

چارچوب تئوریک؛ از مفهوم وضعیت استثنائی تا پلیسی شدن دولت

هر ایده‌ای درباره وضعیت استثناء از توجه به مفهوم «دولت» می‌آغازد. به نظر می‌رسد، نخستین اقبال‌ها به نظریه وضعیت استثناء، در توجه به اندیشه‌های اشمیت صورت پذیرفته باشد. اشمیت، مفهوم امرسیاسی را پیش فرض دولت می‌داند. او در رساله امرسیاسی خود، نسبت به تعاریف موجود از دولت که آن را با سیاست یا جامعه یک‌سان گرفته‌اند، انتقاداتی را وارد می‌سازد. به نظر او این‌همانی دولت با سیاست، سبب می‌شود «آن چیزهایی که مربوط به دولت بوده است به امور اجتماعی تبدیل شود و برعکس آن چیزهایی که کاملاً امور اجتماعی محسوب می‌شده به امور دولت تبدیل شود» (اشمیت، ۱۳۹۳: ۱۷).

میشل فوکو، بدون آن‌که به‌گونه‌ای مستقیم به مسأله وضعیت استثنائی بپردازد، در میان مباحث خود پیرامون Governmentality به این مفهوم اشاره کرده است. دولت از نظر فوکو، با توجه به اینکه رغبتی به نظریه‌های حقوقی دولت ندارد، «غایتی» است که می‌بایست بر ساخته شود و در چنین فرآیندی «مصلحت عمومی» با عقلانی کردن روندها و کردارها به تحقق وجودی دولت و ماندگاری آن یاری می‌رساند. از آن‌جا که «دولت، واقعیتی ویژه و منقطع است، فقط در نسبت با خودش و به صورت متکثر وجود دارد» (فوکو، ۱۳۸۹: ۱۴)، در نتیجه چنین پراکندگی‌هایی است که با ره‌نمایی

«مصلحت عمومی» دولت‌ها در سیاست داخلی مجموعه اهداف نامحدودی را دنبال می‌کنند که هدف آن پایش فعالیت افراد در سطوح فردی و جزئی است. «دولت پلیسی» با تجسم مصلحت عمومی، نه تنها با قیود مذهبی، حقوقی و قانونی، محدود نمی‌شود؛ بلکه با فراتر رفتن از آن‌ها به خرد حکومتی مدرن شکل ویژه‌ای می‌بخشد. گسست ایجادشده به وسیله فوکو از طریق آشکار ساختن گذار جامعه انضباطی به جامعه کنترلی و تاکید بر ماهیت زیستی-سیاسی قدرت، از آنجا مهم تلقی می‌شود که او بر این نظر است که «وضعیت استثنائی و تکنولوژی‌های پلیسی در دوران جدید از طریق فنون حقوقی دیکتاتوری و توتالیترانیسم عمل نمی‌کنند، به عکس، در بستر گذر معاصر، حاکمیت قانون همچنان نقش اصلی را بازی می‌کند» (نگری و هارت، ۱۳۹۱: ۶۶). از چنین منظری است که وضعیت استثنائی تبدیل به قاعده اصلی و رویه حکمرانی می‌شود.

آگامبن، متأثر از اندیشمندان پیش از خود، در نقد به اشمیت و با فراروی از فوکو، بر آن است که در سیاست معاصر وضعیت استثنائی در معنای شرایط تعلیق قانون، به قاعده تبدیل شده است. در چنین شرایطی قانون دارای نیرو است؛ بی آنکه درنمایه و یا معنای جوهرینی داشته باشد. در حقیقت، وضعیت استثناء نیروی قانون فاقد اهمیت یا نفوذ است و این وضعیت استثنائی قاعده حاکمیت است (Agamben, 2000: 113). از نظر وی وضعیت استثنائی نوعی حذف است. اما این طور نیست که آنچه حذف می‌شود، به واسطه حذف شدن، مطلقاً فاقد هر رابطه‌ای با قاعده عام باشد، بلکه برعکس، آنچه در استثناء حذف می‌شود؛ خود را در نسبت با قاعده برپا نگه می‌دارد، آن هم در هیات تعلیق قاعده (Agamben, 1998: 18).

آگامبن نهاد رومی یوستیتیوم^۲ در عهد باستان را به مثابه کهن الگوی وضعیت استثناء مطرح می‌کند. این واژه به معنای وقفه و یا تعلیق در قانون است و ریشه تاریخی آن به اعلام وضعیت بحرانی از سوی سنا برمی‌گردد. یوستیتیوم در واقع

1. Exclusion
2. iustitium

دال بر مواردی است که تحت شرایط استثنائی و فوق العاده، قید و بندهایی که قانون بر عمل صاحب منصبان اجرایی تحمیل می‌کند، موقتاً برچیده می‌شود (آگامبن، ۱۳۹۵: ۹۴). این نهاد اشاره صریحی به تعلیق قانون و بی‌اثر شدن تمام ضوابط و احکام قانونی در نظام سیاسی رم باستان دارد. باید اشاره نمود نزد نظریه‌پردازان استثناء سخن از «تعلیق قانون» و نه منسوخ شدن آن است. یعنی حاکم، قانون و نهاد قانونگذاری را نسخ و منحل نمی‌کند، بلکه آن را برای مدتی که غالباً نامعلوم است، معلق می‌نماید. یوستیتیوم هم دلالت بر همین معلق‌سازی قانون بر اساس حکم سنا دارد. با عنایت به تفاوت میان نسخ و تعلیق قانون، آگامبن وضعیت استثنائی مدرن را، مولود سنت دموکراتیک انقلابی و نه محصول استبداد مطلقه (آگامبن، ۱۳۹۵: ۲۶) می‌داند.

میشل فوکو چنین وضعیتی را تحت عنوان «دولت پلیسی» که در آن بدن‌های شهروندان به‌عنوان ابژه در محاصره حکومت قرار می‌گیرد، به تصویر کشیده است. پیامد نهایی تلقی خاص فوکو طرح مفهوم زیست‌سیاست است که در فرایند تولید و بازتولید در نهادهای اجتماعی هم‌چون زندان، مدرسه، بیمارستان، دانشگاه، تیمارستان، پلیس و... منفردسازی^۱ شهروندان را در دستورکار قرار دارد. برخلاف آن‌چه اشمیت و آگامبن درباره تفاوت میان وضعیت استثنائی و اضطراری بیان داشتند، به نظر می‌رسد از نظرگاه فوکو، این وضعیت «محاصره بدن از هرسو» از آن‌جا که با هدف کنترل جمعیت و تنظیم زیستی جامعه صورت می‌پذیرد، نه در دایره تصمیم‌های کلان و واپسین و نه فقط در کمپ‌ها و اردوگاه‌ها، بلکه در همه ساحت‌های سیاست‌ورزی، در خردترین سطوح، حاضر و پیدا است.

آگامبن هم بر همین سیاق، معتقد است فقط نزد مدرن‌هاست که وضعیت اضطراری به سمت گنجانده شدن در نظام حقوقی میل می‌کند و به مثابه وضعیت اصلی و راستین قانون جلوه‌گر می‌شود. در حقیقت در این

تلقى از وضعیت استثنائی (اینکه) اضطرار وضعیتی بکه و منحصر به فرد است که قانون قدرت الزام آور خود را از دست می‌دهد، وارونه و تبدیل به اصلی می‌شود که بنابر آن اضطرار به اصطلاح به شالوده اصلی و منشا حقیقی قانون شکل می‌دهد (آگامبن، ۱۳۹۵: ۶۲).

وضعیت استثنائی و تنظیم زیستی-سیاسی جامعه

اشمیت، مفهوم وضعیت استثنائی را ابزاری برای نقد لیبرالیسم می‌داند. او هرگونه تلاش برای خنثی‌سازی و حذف آنتاگونیسم در عرصه سیاست را تلاشی مذبوحانه و بی‌نتیجه می‌خواند. کارل اشمیت در مقاله‌ای با عنوان «عصر خنثی‌سازی‌ها و سیاست‌زدایی‌ها» اعلام می‌نماید هر عصر و دوران دارای کانونی مرکزی است که سایر مسائل حول آن تعبیر و تفسیر می‌شوند. این کانون را اشمیت «ساحت‌های بنیادین تغییر» می‌نامد. به باور اشمیت در کانون این دگرگونی، رانه‌ای اساسی نهفته که برای قرن‌ها استوار مانده است: یعنی تقلا برای رسیدن به یک ساحت خنثی که در آن خبری از نزاع نباشد و بتواند با بحث و تبادل نظر به توافق رسند. اشمیت ضمن بی‌اعتبارخواندن چنین رانه‌ای (که کور است) بر این عقیده است که دولت، هم‌چنان نهاد قدرتمندی است که ابتکار تمایز دوست از دشمن را در اختیار دارد. وی هر نوع آنارشیسیم را به سود قدرت انحصارگر حاکم در اخذ گرفتن تصمیم نهایی وا می‌نهد. بنابراین منطق حاکمیتی، هرچه تهدید آنارشسی بیشتر باشد، وضعیت استثنائی که از طریق قانون توجیه شده است نیز غلیظ‌تر است (McConkey, 2013: 426).

فوکو، با مفهوم‌سازی زیست‌سیاست، وضعیت استثنائی را نه یک وضعیت ویژه، بلکه فرایند و ابزاری برای «تضمین، حفظ، تقویت و تکثیر زندگی» می‌داند. تولید «بدن‌های رام و مطیع» که در نتیجه به‌کارگیری تکنیک‌های انضباطی کنترل حکومت ممکن می‌شود، نه وضعیتی ویژه و منحصر به فرد، بلکه فرایندی است که لازمه حیات دولت‌ها و به‌طور کلی همه نهاد‌های مدرن است. وضعیت استثنائی و تکنولوژی‌های

پلیسی در بافتار حاکمیت قانون همچنان نقش اصلی را ایفا می‌کنند و تبدیل به رویه‌ای می‌شوند که ارتباط بی‌واسطه قدرت و سوژکتیویته را بازنمایی می‌کند (نگری و هارت، ۱۳۹۱: ۶۶).

آگامبن به عنوان یک متفکر پسا فوکویی، (نجف زاده، ۱۳۹۳: ۱۶۱) تحت تاثیر فوکو به تنظیم زیستی-سیاسی جامعه می‌پردازد. در نظر فوکو آستانه مدرنیته زیست‌شناختی یک جامعه در همان نقطه‌ای قرار دارد که در آن گونه و فرد در مقام یک بدن زنده محل نزاع استرژژی‌های سیاسی آن جامعه می‌شوند (Agamben, 1998: 10). ادغام حیات برهنه در قلمروی سیاسی بر سازنده هسته آغازین، ولو پوشیده قدرت حاکم است. حتی می‌توان گفت که تولید یک بدن زیست‌سیاسی همان دستاورد آغازین قدرت حاکم است. در این معنا سیاست زیستی به اندازه وضعیت استثنائی قدمت دارد. از این رو دولت مدرن با قراردادن حیات زیست‌شناختی در کانون محاسباتش کاری نمی‌کند، مگر افشای پیوند مخفی‌ای که قدرت و حیات برهنه را به هم گره می‌زند (ibid, 11). بنابراین دولت استثناء بیان نهایی حاکمیت دولت به ویژه هنگامی است که توانایی اعلام وضع فوق العاده و تعلیق اجرای قوانین را دارد (Ellermann, 2009: 3-1). در جدول زیر سه تلقی متفاوت درباره وضعیت استثنائی به صورت خلاصه آمده است:

جورجو آگامبن	میشل فوکو	کارل اشمیت	
مبتنی بر قانون	عقلانی کردن خرد حکومتی پیرامون مصلحت عمومی	مبتنی بر آنتاگونیسم و تمایز دوست-دشمن	دولت
تعلیق نظام حقوقی، فضای آنومیک و بی‌قانون، ایجاد دولت بی‌قانون قدرتمند	رویه‌ای طبیعی دولت‌های جدید برای حکمرانی	یک قاعده حقوقی، برتری دولت بر قانون، آشکارکننده جوهر دولت	وضعیت استثنائی
قربانی شدن آزادی افراد به پای مصلحت عمومی	پیوند آن با زیست‌قدرت و ایجاد وضعیت محاصره توسط دولت پلیسی	غیرسیاسی شدن فرد در جامعه لیبرالی	زیست سیاست
پرهیز از ایجاد فضای هراس و مراقبت از آزادی شهروندان	رخدادی برای آشکار شدن مناسبات قدرت و در نهایت نقد آن	واگذاری اختیارات فوق‌العاده به حاکم	نحوه مقابله با رخدادهای ناگهانی (در این پژوهش کروناویروس)

در این پژوهش ضمن در نظر گرفتن تلقی‌های متفاوت از وضعیت استثنائی، تلاش می‌شود تا نشان‌دهنده شود چگونه وجود یک همه‌گیری جهانی، حاکمیت کشورها را به سمت افزایش قدرت دولت سوق داده است. جنبه نوآورانه این نوشتار؛ بهره‌گیری از مفهوم «کرونارنگی» به عنوان نقطه اشتراک نظریه‌های گوناگون وضعیت استثنائی است که می‌تواند به ارزیابی و سپس مقایسه وضعیت دولت‌های ایران و فرانسه در مواجهه با بحرانی با نام کروناویروس باشد.

کرونارنگی و رانه‌ای از جنس ویروس

کروناویروس یک «فاجعه بدون سابقه» است؛ نه از نظر خود بیماری بلکه به دلیل نحوه پاسخگویی دولت‌ها به آن (Furedi, 2020). شیوع و گسترش جهانی این ویروس را می‌توان گرانیگاهی در نظر گرفت که به واسطه آن دگرباره پرسش از محدوده و گستره حاکمیت دولت مطرح شده است. در حقیقت، کرونارنگی سیاست، طلعه دوران جدیدی است که دولت‌ها و نهادهای سیاسی با ابزارهای زیستی و شعار «کمک برای بقای شهروندان» زمینه بسط اختیارات خود در لوای قانون و حقوق شهروندی را محقق می‌سازند.

وقتی وضعیت استثنائی آشکارکننده جوهره دولت، ابزار طبیعی حکومت‌های مدرن برای محاصره بدن‌ها و تنظیم زیست جمعی انسان‌ها، و دشواره‌ای برای انقیاد شهروندان و تبدیل آن‌ها به «هوموساگر» است، کرونا از اواخر سال ۲۰۱۹، تبدیل به محرک و رانه‌ای شد که برقراری یک «وضعیت استثنائی» طولانی مدت را موجه ساخت. منظور از کرونارنگی، دقیقاً اشاره به این وضعیت است که متعاقب انتشار یک ویروس، که تهدیدکننده بقای انسان‌هاست؛ «رانه‌ای» برای تغییر شکل دولت‌ها و درحقیقت بهانه‌ای برای انقیاد بیشتر شهروندان شکل می‌گیرد. نظام‌های سیاسی صرف نظر از اینکه تاجه اندازه ادعاهای دموکراتیک داشته باشند، با اعلام وضعیت استثنائی در نتیجه شیوع ویروس کرونا، به ایجاد محدودیت‌های زیادی برای شهروندان پرداختند.

در برخی از معاهده‌های حقوقی و قوانین اساسی، بندهایی به منظور اعلام وضعیت فوق‌العاده برای تعلیق موقت قوانین وجود دارد. اختیارات جدید برای

بازداشت، بستن مشاغلی که غیرضروری خوانده می‌شود، محدود کردن اجتماعات عمومی، نظارت بر خیابان‌ها و بررسی رفت‌وآمد شهروندان از مهم‌ترین اختیاراتی است که برای دولت‌ها و شرکت‌ها در مواقع بحرانی به رسمیت شناخته شده است^۱. برای مثال در ایتالیا، سفرهای درون‌شهری، کلیه رویدادهای فرهنگی، ورزشی، مذهبی، آموزشی و سیاسی به حالت تعلیق درآمد. شهروندان مجبور به استفاده از وسایل بهداشتی در فضای عمومی شدند. استفاده از اقدامات تنبیهی برای خروج بی‌دلیل از خانه و شکستن قرنطینه نیز از جمله سیاست‌هایی است که توسط دولت ایتالیا به کار گرفته شد^۲. در اسپانیا نیز چنین اقداماتی مدنظر قرار گرفته بود^۳.

علاوه بر سیاست‌های داخلی در عرصه بین‌المللی نیز ویروس کرونا تلقی کشورها را از «دشمن» دگرگون ساخت. در اغلب کشورها مبارزه با «دشمن جدید» و البته نامرئی در دستورکار دولت‌ها قرار گرفت. رهبر کره جنوبی با پوشیدن لباس نظامی از عزم کشورش برای مبارزه با این بیماری سخن گفت. توقیف محموله‌های بهداشتی و پزشکی توسط کشور چک نیز از جمله مواردی بود که طنین‌انداز تعبیر پیشامدرنی مبنی بر اینکه «اضطرار، قانون ندارد» بود. افزون بر همه این‌ها در آشکارترین مورد، افزایش انتقادات نسبت به چین، به‌ویژه از سوی ایالات متحده آمریکا، به عنوان کشوری که به عنوان منشا و عامل ایجاد و گسترش این ویروس به شمار می‌رفت؛ نشان داد که رقابت‌ها و منازعه‌های بین‌المللی هرچه بیشتر به سمت و سوی «زیستی» رهنمون شدند.

در میان کشورهای اروپایی وضعیت فرانسه ویژه و منحصر به فرد است. واکنش به این اقدامات، اما متفاوت بود. رویکرد کلی نگارندگان این نوشتار بر این است که این اقدامات، تاثیر جدی بر حقوق شهروندی دارد و اعلام

1. Alan, Greene, State of Emergency: How Different Countries are Invoking Extra Powers to Stop the Coronavirus, (2020), available at: <https://theconversation.com/state-of-emergency-how-different-countries-are-invoking-extra-powers-to-stop-the-coronavirus-134495>
2. Decree-Law No 6 of 23 February 2020 available at: <http://www.protezionecivile.gov.it/amministrazione-trasparente/provvedimenti/-/content-view/view/1215252>
3. <https://boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2020-3692>

وضعیت فوق‌العاده، با هر عنوان و نامی، پژوهشی از مفهوم وضعیت استثنائی را در خود نهفته دارد، که در نتیجه آن قدرتی که به‌منظور مبارزه برای ویروس متمرکز و تجمیع شده است، می‌تواند به‌طور بالقوه برای حذف نهادها، انجمن‌ها و اجتماعات شهری مخالف دولت مورد سوء استفاده قرار گیرد. اما این مساله در کشوری همانند ایران، علی‌رغم حضور نهادهای نظامی و انتظامی برای مقابله با کروناویروس رنگ دیگری به‌خود گرفته است. وضعیت استثنائی رخ داده در ایران، منجر به تجمیع منابع و امکانات نهادهای گوناگون شده است که از غربالگری تا ساخت واکسن را مورد توجه قرار داده است. جنس بهداشتی و زیستی این اقدامات از یک‌سو و تراکم بحران‌هایی که در برابر ساخت دولت در ایران قدکشیده است؛ سبب شده است تا بتوان از رانگی متفاوت کرونا در ایران سخن گفت.

پلیس فرانسه؛ نگهبان حاکمیت دولت

کشور فرانسه، با در نظر گرفتن پیشینه تاریخی اش و با رخداد انقلاب کبیر، درگاه ورود جهان به دوران جدید، عصر هواداری از آزادی‌های فردی و قانون‌مندساختن دولت به‌شمار می‌رود. قانون، نظم و امنیت از کلیدواژه‌های اساسی دولت فرانسه از سال ۲۰۰۲ به‌این سو است. در آن سال، پیروزی ژاک شیراک در رقابت با طرفداران راست افراطی به رهبری ژان ماری لوپن، نتوانست از فراگیری مجموعه مفاهیمی که به گسترش اختیارات و نفوذ دولت بر زندگی شهروندان فرانسوی منجر می‌شد، جلوگیری کند (Ticktin, 2005: 348). به‌تبع ایجاد وضعیت فوق‌العاده ناشی از وقوع تروریسم در خاک آمریکا، در همه کشورهای اروپایی و امریکایی قوانینی برای مقابله با خشونت و افراط‌گرایی وضع شد؛ که در مواردی موازنه قدرت را به‌ضرر شهروندان و در جهت افزایش اقتدار و اختیارات دولت‌ها تغییر داد. نکته مهم آن‌که مواد قانونی ۱۶ و ۳۶ قانون اساسی فرانسه^۱، وضعیت فوق‌العاده را از نظر حقوقی تبیین کرده است.

1. La constitution de la république française, constitution du 4 octobre 1958, version mise à jour en janvier 2015.

مطابق با ماده ۱۶، «هنگامی که نهادهای جمهوریت، استقلال کشور، تمامیت ارضی یا اجرای تعهدات بین‌المللی به نحو جدی و فوری در معرض تهدید قرار گیرند و کارکرد جاری قوای عمومی منبعث از قانون اساسی مختل شود، رئیس جمهور می‌تواند اقدام‌های لازم را پس از مشورت رسمی با نخست‌وزیر، روسای مجلسین و شورای قانون اساسی اتخاذ نماید». در ادامه همین قانون، بر جنبه موقتی بودن وضعیت فوری تاکید شده است و رئیس جمهور مکلف است شرایط مندرج در قانون را به طور کامل رعایت کند. همچنین در ماده ۳۶، بر برقراری حکومت نظامی توسط هیات دولت در شرایط خاص تاکید شده است. درباره اینکه آیا می‌توان چنین قوانینی را تبیین حقوقی وضعیت استثنائی قلمداد کرد، یا خیر، مناقشه‌های زیادی وجود دارد، ولی می‌توان با اطمینان گفت از آن‌جا که زمان برقراری چنین مواردی محدود و با تصویب پارلمان صورت می‌گیرد، نمی‌توان به صورت قطعی از پیش‌بینی وضعیت استثنائی در قانون اساسی فرانسه سخن گفت. درحقیقت، جنس وضعیت استثنائی، چه موقعیتی فراحقوقی قلمداد شود؛ چه درون‌قانونی، نمی‌تواند قابل پیش‌بینی و درج‌شده در قانون اساسی باشد. اما به‌طور ویژه درباره کشور فرانسه، با شیوع کروناویروس و اعلام محدودیت‌های پیش‌گیرانه و مبارزه‌جویانه با بیماری می‌توان از برقراری یک «وضعیت استثنائی» در این کشور سخن گفت. از آن‌جا که وظیفه اجرای محدودیت‌ها برعهده پلیس قرار گرفته است؛ نهادی که بیش از نهادهای دیگر مورد اتهام شهروندان فرانسوی قرار گرفته و آن را جلوه‌گاه تحقق «دولت پلیسی» در این جامعه می‌داند، «پلیس» است.

به‌نظر می‌رسد افزایش اختیارات دولت در این کشور، در نهاد پلیس تجلی یافته است و پلیس در خط مقدم مقابله با شهروندان قرار دارد. به‌عبارت دیگر در تاریخ سیاسی فرانسه نیز، اتخاذ سیاست‌های افزایش مداخله دولت، در قالب هرچه بیشتر «پلیسی‌شدن» وجود دارد. با این‌همه اصطلاح E tat de police در قانون فرانسه جایگاه مشخصی دارد و بر خلاف آن‌چه

اشمیت می‌گوید به اختیارات فراقانونی اشاره ندارد؛ اما در طی دو دهه گذشته به ابزاری برای افزایش مداخله دولت در زندگی شهروندان و محدودیت آزادی‌های شهروندان منجر شده است. نکته مهم آن است بررسی وضعیت استثنائی رخ داده در فرانسه تنها یک نمونه از جنگ بزرگتر میان مردم و دولت بر سر حاکمیت است، چرا که از سال ۲۰۱۸، گروه‌های اجتماعی و سیاسی مبارزه و مقاومت، به‌ویژه در قالب جنبش «جلیقه‌زردها» در برابر حاکمیت دولت را آغاز کرده‌اند. اوضاع اقتصادی فرانسه که بنا بر برخی گزارش‌ها از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست، (OECD Economic Surveys, 2019) همواره یکی از دلایل اعتراض فرانسوی‌ها در دوسال گذشته بوده و خشونت پلیس، یکی از ویژگی‌های چنین اعتراضاتی شده است. درباره بدرفتاری پلیس با مهاجران، پناهندگان، زنان روسپی و سایر گروه‌های حاشیه‌ای پژوهش‌های زیادی انجام شده است؛^۱ اما به نظر می‌رسد در سایه اعلام وضعیت استثنائی و به‌اجرا درآوردن پروتکل‌ها و قوانین سخت‌گیرانه برای مبارزه با کروناویروس، عرصه‌ای فراخ برای دولت فرانسه فراهم شده است. دولت با صدور فرمان می‌تواند بر میزان قدرت خود بیفزاید و از توان مقاومت مردم بکاهد، و می‌توان وضعیت استثنائی ایجاد شده در نتیجه پاندمی کرونا با تکیه بر نیروی پلیسی از سال ۲۰۲۰ به این سورا جلدی دانست. انگار ویروس کرونا ناجی دولت‌ها از جمله دولت فرانسه بود تا حداقل به‌صورت موقت از دست اعتراضات دامنه‌دار و بعضاً خشونت‌بار مخالفان خود خلاص شود (مظلوم‌زاده، ۱۳۹۹: ۱۷۸).

قانون بهداشت عمومی^۲ مبنای وضعیت اضطراری کنونی است. مطابق

1. Agier, M. (2004) 'Le camp des vulnérables', Les Temps Modernes April/June; Coutin, S. B. (2001) 'the oppressed, the suspect, and the citizen: subjectivity in competing accounts of political violence', Law and Social Inquiry 26 (1): 63/94; De Loisy, Anne (2005) Bienvenue en France! Six mois d'enquête clandestine dans la zone d'attente de Roissy, Paris: Le Cherche midi; Delouvin, P. (2000) 'The evolution of asylum in France', Journal of Refugee Studies 13 (1): 61/73. de Malberg, C. (1920/2) Contributions à la théorie générale de l'Etat, Paris: Sirey; Fassin, D. (2001a) 'the biopolitics of otherness: undocumented foreigners and racial discrimination in French public debate', Anthropology Today 17 (1): 3/7.

2. L'ÉTAT D'URGENCE SANITAIRE (Articles 1 à 8)

مقررات وضعیت اضطراری بهداشتی صرف نظر از مفاد ماده (13-3131 L) قانون بهداشت عمومی، وضعیت اضطراری بهداشتی برای مدت دو ماه از زمان لازم الاجرا شدن این قانون اعلام می‌شود. وضعیت اضطراری بهداشتی در کل قلمرو ملی به اجرا در می‌آید. با این حال، مصوبه‌ای که در شورای وزیران بر اساس گزارش وزیر مسئول بهداشت گرفته شده است، ممکن است کاربرد آن را به برخی از حوزه‌های انتخابیه سرزمینی که تعیین می‌کند محدود کند. تمدید وضعیت اضطراری بهداشتی بیش از مدت پیش بینی شده در بند اول این ماده فقط توسط قانون مجاز است. وضعیت اضطراری بهداشتی ممکن است با مصوبه شورای وزیران قبل از انقضا مدت تعیین شده در همان بند اول خاتمه یابد. مطابق با ماده ۱ قانون شماره ۲۰۲۰-۵۴۶ از ۱۱ مه ۲۰۲۰، وضعیت اضطراری بهداشتی اعلام شده توسط ماده ۴ قانون شماره ۲۰۲۰-۲۳۲۹۰-۲۳ مارس ۲۰۲۰ برای برخورد با اپیدمی کووید-۱۹ تا ۱۰ ژوئیه سال ۲۰۲۰ تمدید می‌شود.

در قانونی^۱ که برای مقابله با کرونا در ۲۳ مارس ۲۰۲۰ اعلام شد؛ وضعیت فوق‌العاده بهداشتی اعلام شد. اما این قانون، تنها معطوف به بهداشت و سلامت نبود؛ و این وضعیت به حوزه مالی و انتخاباتی نیز تعمیم یافت. بر اساس این قانون ۱۰ مورد محدودیت برای شهروندان در نظر گرفته شده که شامل محدودیت در رفت و آمد افراد و وسایل نقلیه، قرنطینه، تعطیلی برخی از اماکن و کنترل قیمت برخی از محصولات می‌شود. البته دولت در این قانون یادآوری کرده است که اقدامات اضطراری باید متناسب با اهداف بهداشتی باشد که در نظر گرفته شده است و همچنین مجلس و سنا باید این اقدامات را به تایید برسانند؛ همچنین این امکان وجود دارد که دادگاه‌ها موارد نقض حقوق شهروندان را مورد توجه قرار دهند^۲. با این همه، واقعیت جاری در کشور فرانسه که با اعتراض و مخالفت شهروندان نیز مواجه شده است، گواه این است که این وضعیت استثنائی ناشی از کروناویروس، محدودیت‌ها

1. Avialibale at: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000041746313/>

2. Public Health Code L3131-13.

و تعلیق‌های گسترده‌تر را برای کنترل و نظارت بر شهروندان و اتحادیه‌های کارگری ممکن کرده است.

یکی از موارد مورد اعتراض، متوجه «گواهی خروج موجه» است. افسرهای پلیس به منظور مبارزه با دشمن نامرئی در سطح شهر به منظور بررسی «گواهی خروج موجه» شهروندان به خدمت گرفته شده‌اند و این مساله در مواردی به رویارویی مستقیم پلیس با شهروندان انجامیده است.^۱ از آن آشکارتر، «قانون جامع امنیتی» است. این قانون که از سوی دولت فرانسه برای تصویب به سنا ارائه شده دارای بندهای جنجالی است که مطابق آن تسلط دولت بر شهروندان و نهادهای مدنی را بیشتر می‌سازد. بند ۲۴ این لایحه، مبنی بر این است که انتشار تصاویر نیروهای پلیس به نحوی که چهره یا هویت آن‌ها افشا شود با جرمه نقدی و مجازات همراه خواهد بود. حداکثر یکسال زندان تعزیری و پرداخت جریمه ۴۵ هزار یورویی که شامل روزنامه‌نگاران و خبرنگاران نیز می‌شود.

افزون بر آن، استفاده پلیس از پهبادها بدون مجوز دادگاه به گونه‌ای صریح بر نظارت امنیتی و پلیسی بر زندگی خصوصی و جمعی شهروندان، کنترل، مراقبت و تنبیه آن‌ها می‌افزاید. مخالفت شهروندان با قانونی که به درستی «قانون امنیت فراگیر» خوانده شده است و رفتار تکرار شونده خشونت پلیسی، حتی به اعلام موضع از سوی سازمان ملل منجر شده است، که تصویب این لایحه را برخلاف حقوق بشر می‌داند.^۲ در چنین وضعیتی، بدبینی شهروندان فرانسوی به ایجاد محدودیت‌های بهداشتی ناشی از انتشار کروناویروس و همچنین مخالفت با وضعیت استثنائی اعلام شده از سوی ماکرون طبیعی به نظر می‌رسد.

به طور خلاصه در وضعیت کنونی فرانسه، کرونا تبدیل به رانه‌ای شده است

1. Available at: https://www.liberation.fr/direct/element/lamende-pour-non-respect-du-confinement-est-passee-a-135-euros_110799/

2. Available at: <https://per.euronews.com/2020/12/03/france-must-revise-bill-on-global-security-un-experts>

که با ایجاد محدودیت‌های بی‌شمار، نه تنها به «تعلیق قانون» و ایجاد یک «وضعیت محاصره و دولت پلیسی» و همچنین «انقیاد شهروندان» پرداخته، بلکه دولت در گامی به جلو به تصویب لوایحی برای قانونی ساختن این وضعیت، و تبدیل آن به یک قاعده مبادرت ورزیده است. کروناویروس و پیامدهای سیاسی-زیستی آن دشواره انقیاد شهروندان را بیش از پیش عیان کرده است. هوموساگر امروزی نه در سیاست‌های تئیهی و خشونت‌ورزانه، بلکه با رهاشدگی بیماران در خیابان‌ها و بیمارستان‌ها خود را نشان داده است. در وضعیت اقتصادی ورشکسته‌ای، که هرگونه اعتراض علیه آن با خشونت بی‌حد و حصر پلیس سرکوب خواهد شد؛ اجبار به قرنطینه و اعمال سیاست‌ها و قوانین سختگیرانه برای نگهداری مردم در منازل و اعمال محدودیت‌های ویژه برای رفت و آمد و برگزاری هرگونه اجتماعات که می‌تواند سیاسی نیز باشد، تنها بر افزایش قدرت تنظیم‌گری دولت و سیطره آن بر ساحت زیستی جامعه می‌افزاید.

هماهنگی نهادی؛ پاسداری از حاکمیت دولت

ایران، به‌عنوان کشوری در متن خاورمیانه نمی‌توانست از همه‌گیری کروناویروس در امان بماند. اما نخستین واکنش‌ها به ورود این ویروس با انکار و تلاش برای عادی‌سازی وضعیت کشور، پیش از اسفند ۱۳۹۸ آغاز شد. ولی با گذشت زمان و بحرانی شدن وضعیت، در ششم اسفندماه «ستاد ملی مقابله با کرونا» با هدف «تصمیم‌گیری برای اتخاذ سیاست‌های مناسب در جهت مقابله با ویروس کرونا» تشکیل شد. یک هفته پس از آن «طرح ملی بسیج مبارزه با کرونا» به‌منظور «همکاری بین‌بخشی در کشور» و با مشارکت همه نیروهای سیاسی، نظامی و انتظامی؛ برای بسیج و مبارزه با این دشمن مشترک آغاز گردید. اطلاعیه سپاه پاسداران انقلاب اسلامی بلافاصله پس از اعلام این طرح و تشکیل «قرارگاه پیشگیری و مقابله با کرونا» در همین راستا قابل توجه است.^۱

در متن همین اطلاعیه بر تلاش برای «بازگشت به شرایط عادی» تاکید شده است که نشان‌دهنده آغاز «وضعیت استثنائی» در ایران است. در اصل هفتادونهم قانون اساسی جمهوری اسلامی، به «وضعیت استثنائی» به گونه‌ای ضمنی توجه شده است. در این اصل؛ ضمن ممنوعیت حکومت نظامی، در «حالت جنگ و شرایط اضطراری» به دولت و با تصویب مجلس، اجازه ایجاد محدودیت‌های ضروری به صورت موقتی داده شده است. علاوه بر این در اصل صدوده در ذیل وظایف و اختیارات مقام رهبری، به «حل معضلات نظام که از طرق عادی قابل حل نیست» نیز اشاره شده است. پرواضح است که این اصول قانونی نمی‌توانند انطباق کاملی با برداشت‌های نوین و متنوع از وضعیت استثنائی داشته باشند؛ اما با این همه به عنوان مستمسکی برای تعلیق حاکمیت قانون در شرایط ویژه و خاص، همچون بحران کرونا، می‌بایست مورد توجه جدی قرار گیرند. در پی این وضعیت جدید، راهبرد رسانه‌های دولتی در مورد روش انتشار اخبار کرونا نیز، با وجود تعارض‌های پیشین، «با تفاوت‌های معناداری» از راهبرد «منفعل» به راهبرد «فعال» تغییر جهت داد که این امر، نقش بسزایی در مدیریت افکار عمومی برای غلبه بر بحران کرونا ایفا کرد (حق گو و سلیمانی، ۱۳۹۹: ۹۲-۸۹).

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های مواجهه با وضعیت استثنائی ناشی از همه‌گیری کروناویروس در ایران؛ ایفای نقش نهادهای نظامی و انتظامی در کنار سایر نهادهای بهداشتی و سیاسی است. نه تنها اصل هفتادونهم و صدودهم قانون اساسی؛ بلکه اصول قانونی دیگر نیز راه را برای همیاری و همکاری نهادهای نظامی با سایر نهادهای درگیر در شرایط اضطراری باز کرده است. این مساله به دلیل وقوع بحران‌های طبیعی و غیرطبیعی هم‌چون سیل، زلزله، حمله نظامی، تحریم و موارد دیگر، به عنوان یک مساله اجتناب‌ناپذیر از اهمیت

%D8%BA%D9%84%D8%A8%D9%87-%DA%A9%D8%A7%D9%85%D9%84-

%D8%A8%D8%B1-%DA%A9%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%A7-

%D8%AF%D8%B1-%D8%B5%D8%AD%D9%86%D9%87-

%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%87%D9%86%D8%AF-%D8%A8%D9%88%D8%AF

فراوانی برخوردار است. وقوع بحران، مستلزم مدیریت آن است. مدیریت بحران، نوعی تلاش برای بازگرداندن شرایط به حالت عادی با کنترل بحران و کاهش پیامدهای منفی آن است.

مدیریت بحران برای پاسخ‌دهی به موقعیت‌های بحرانی است و هدف اصلی آن، دستیابی به راه‌حلی معقول برای برطرف کردن شرایط غیرعادی به‌گونه‌ای است که منافع و ارزش‌های اساسی، حفظ و تأمین شود (تاجیک، ۱۳۷۹: ۸۴). حکومت‌ها، در این مسیر، روش‌ها و ابزار فراوانی به‌کار می‌گیرند که یکی از مه‌ترین آن‌ها نیروهای نظامی و انتظامی است. به‌طور خلاصه مواجهه با این بحران‌ها و ابربحران‌ها جز در سایه استفاده و بسیج همه منابع و فرصت‌های موجود از جمله نیروهای نظامی و انتظامی امکان‌پذیر نمی‌باشد.

با درنظرگرفتن چنین صلاح‌دیدهای قانونی، سپاه پاسداران درکنار سایر نهاد‌های دیگر از جمله وزارت بهداشت، ستاد ملی مدیریت بیماری کرونا، شورای پشتیبانی از تصمیمات ستاد ملی مبارزه با کرونا و کمیته علمی ستاد ملی مقابله با کرونا، برای مواجهه به وضعیت استثنائی به فعالیت پرداختند. در دستورالعمل طرح بسیج ملی مبارزه با کرونا، مجموعه اصول اجرای این برنامه، روش کار و همچنین تقسیم‌بندی‌های سازمانی برای انجام هرچه بهتر مبارزه با کروناویروس ذکر شده است. نکته مهم آن است که در اجرای این طرح، برخلاف قوانین سفت و سخت محدودکننده شهروندان در کشورهایی همچون فرانسه، بیشتر از ایجاد محدودیت برای شهروندان، بر محافظت از جان آن‌ها از طریق «غربالگری، مداخلات سالم‌سازی محیط و کنترل ورودی‌های شهر» متمرکز شده‌اند.

چنان‌که در متن همین دستورالعمل هم آمده هیچ‌گونه مقابله و اقدامات محدودیت‌ساز برای شهروندان ذکر نشده و تنها مجموعه وظایفی را برای

1. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=r-ja&uact=8&ved=2ahUKEwiKpvTTIc_xAhUYGwKHZWMBakQFnoEAIQA-w&url=http%3A%2F%2Ftreatment.sbm.u.ac.ir%2Fuploads%2Fdastoor_basij_meli.pdf&usq=AOvVaw2Fb7fHmTfcLYenrubU_Hf6

نیروهای مشارکت‌کننده در ذیل این طرح در نظر گرفته است. شاید بتوان این ادعا را مطرح کرد ایجاد نهادهای نوین و همکاری آن‌ها با کلیه نهادهای حاکمیتی در ایران، برخلاف کشوری چون فرانسه، بیش از آن‌که بر محدودسازی بیماری از طریق ایجاد قیدوبندهایی بر آزادی شهروندان متمرکز باشد، بر محور شناسایی، کنترل‌گری، پایش و در نهایت درمان شهروندان قرار دارد. پر واضح است که ایجاد محدودیت‌هایی همچون رفت‌وآمد آزادانه به شهرهای در معرض خطر بیشتر، ایجاد ساعت‌های عبور و مرور برای شهرها، ابلاغ سیاست‌های پیشگیرانه برای اماکن عمومی و مواردی از این دست، اجتناب‌ناپذیر است، اما حتی پیگیری این خط‌مشی تاکنون، با جدیت و دخالت‌های نظامی و انتظامی شدید نهادهای فوق، در زندگی شهروندان مواجه نشده است.

کرونا به مثابه یک رانه در ایران، به فعال‌ساختن امکانات و بسیج منابع منجر شده است، که البته تاکنون بیشتر از آن‌که به افزایش اختیارات و گستردن اقتدار دولت انجامیده باشد؛ مترصد یاری به جامعه بوده است. البته لازم به یادآوری این نکته است که ویژگی‌های دولت، ماهیت ساخت سیاسی در ایران و ضعف‌ها و ناکارآمدی‌های قوه مجریه در مقابله با بحران‌ها یکی از مهم‌ترین دلایلی است که وضعیت استثنائی حاصل از کرونا، بیشتر از آن‌که رانه‌ای برای تغییر و تحول دولت باشد؛ به ایجاد تغییرات اجتماعی در ساحت زیستی دامن خواهد زد.

«اجماع ملی دیرنگام در بحران‌بودگی کرونا، عدم مسئولیت‌پذیری تام و تمام ملی برای اقدامات لازم»، سیاست‌های محدودسازی‌گزینشی و مقطعی سبب شده تا بتوان به این نتیجه رسید که علی‌رغم وضعیت استثنائی و پیروسی، و ضمن مشارکت فعالانه نهادهای فراوان برای مقابله با بحران کرونا اما این وضعیت به‌تنهایی به ایجاد «دولت پلیسی» و «وضعیت محاصره» در ایران منجر نشده است. به عبارت بهتر، ساخت دولت در جمهوری اسلامی به‌گونه‌ای صورت‌بنده شده است که بحران کرونا با وجود آن‌که اتفاقی کم‌نظیر و تجربه‌ای متفاوت است، نتوانسته است الگوهای حکمرانی آن را تغییر دهد و در نتیجه

الگوهای حکمرانی پیشین در دولت ایران تداوم یافته است (قدیری نوفرست و سینائی، ۱۴۰۰: ۲۱۳).

به‌طور خلاصه کرونارانگی، بحرانی بر بحران‌ها افزوده است که البته در آن میان، به‌دلیل تراکم بحران‌های متنوع و گونه‌گون ناشی از وضعیتِ اکنون، رانگی آن در سیاست ایران نه آن‌چنان که اشمیت خاطرنشان ساخته؛ درِیچۀ اختیارات گسترده‌ای برای حاکمان گشوده است، و نه آن‌چنان که فوکو و آگامبن به آن اشاره کرده‌اند از مسیر انقیادِ شهروندان زمینه‌سازِ ایجاد دیکتاتورِ مدرن شده است. بلکه تنها به آشکارسازیِ برخی از ناکارآمدی و محدودیت‌های ساختاری در دولت منجرشده است که بنابراین احتمال زمینه‌سازِ تغییرات اجتماعی در آینده خواهد شد.

نتیجه‌گیری

هر دورانی را می‌توان از طریق بحران‌ها و پاسخ‌های مطرح شده برای حل آن شناخت. کروناویروس و انتشار آن در همه کشورهای، دولت‌ها را به نقش‌آفرینی جدی برای مقابله با آن واداشته است. این ویروس، بی‌عملی و کاهلی دولت‌ها در مقابله با ویروس از یک‌سو و مداخله‌های شدید و نالازم آن‌ها را که به کاهش آزادی شهروندان می‌انجامد از سوی دیگر، توأمان به چالش گرفته است. در این میان، اما دولت‌ها بیشتر به سمت افزایش اختیارات قانونی و فراقانونی خود برای حل بحران‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و همچنین زیستی و بهداشتی سوق پیدا کرده‌اند. در نتیجه کرونا را می‌توان رانه‌ای اساسی خواند که با اعلام «وضعیت استثنائی» از سوی دولت‌ها، چهره سیاست را تغییر داده است.

کرونا، با آشکارساختن جوهره حاکمیتی دولت‌ها و حاکم انحصارگر در تصمیم، با افزایش اختیارات نهادهایی هم‌چون پلیس، و تبدیل این وضعیت استثنائی به قاعده و قانون، بیشتر از گذشته عرصه را برای مداخله‌های زیستی-سیاسی در جامعه فراخ یافته‌اند. دولت فرانسه،

به‌عنوان یکی از کشورهایی که همواره درستایش از آزادی‌های اساسی پیشگامانه، سخن گفته است؛ اینک در این وضعیت کروناروانگی؛ بیش از سایر کشورها به تداوم وضعیت استثنائی در قالب قوانین و آئین‌نامه‌های حقوقی پرداخته است. به عبارت بهتر، عصر جدید، نه عصر آزادی که دوران انقیاد تازه‌ای است که ویروس کرونا بهانه‌ای برای آن است. اما این تجربه مشترک بشریت در دوران جدید، در همه‌جا به نتایج یکسان منجر نشده است.

در ایران، کروناروانه‌ای برای بسیج منابع و امکانات سیاسی و نظامی برای مواجهه بهداشتی و عمومی با این ویروس بوده است. علی‌رغم نقش‌آفرینی گسترده نهادهای سیاسی و نظامی و بهداشتی، اقدامات چنین نهادهایی به‌گونه‌ای مستقیم زیست سیاسی شهروندان را نشانه نگرفته است. ویژگی‌های سیاسی ساخت دولت و ماهیت آن، سبب شده است تا وضعیت استثنائی کنونی تنها عیان‌کننده تراکم بحران‌ها در ایران باشد. به عبارت بهتر؛ اجرای سیاست‌های مختلف از سوی دولت‌های ملی، آزمونی است که اگرچه در آن ایده نقش‌آفرینی دولت‌ها به‌عنوان مهم‌ترین بازیگران سیاسی در برابر اتحادیه‌ها و سازمان‌های بین‌المللی، دوباره تثبیت شد، علی‌رغم تفاوت در مواجهه با پدیده کروناروانگی، هم‌چنان باید هشدارها و اندازهای نظریه وضعیت استثنائی و تجربه‌های نظری در دوران جنگ جهانی دوم، را که مانع از انقیاد شهروندان و پذیرش قدرت بی‌چون و چرای دولت‌ها حتی به بهانه حفظ جان شهروندان می‌شود؛ با جدیت شنید. قدرت حاکمیتی دولت‌ها در وضعیت استثنائی دوران کرونا، همچون دیوی که از شیشه بیرون جسته است، به دشواری با پایان این وضعیت به شیشه خود بازمی‌گردد.

منابع

- آزادارمکی، تقی (۱۳۹۹)، گفتارهایی در مورد کروناوی ایرانی، بی جا.
- استوکر، جری؛ مارش، دیوید (۱۳۷۸)، روش و نظریه در علوم سیاسی، ترجمه امیرمحمد حاج یوسفی، تهران: مطالعات راهبردی.
- اشرف نظری، علی (۱۳۹۴)، بازخوانی انتقادی مفهوم امرسیاسی در نظریه کارل اشمیت، فصلنامه سیاست، دوره چهل و پنجم، شماره ۴ صص ۹۹۱-۱۰۱۴.
- اشمیت، کارل (۱۳۹۰)، الهیات سیاسی، ترجمه لیلا چمن خواه، تهران: نگاه معاصر.
- (۱۳۹۱)، الهیات سیاسی ۲، ترجمه لیلا چمن خواه، تهران: نگاه معاصر.
- (۱۳۹۲)، امر سیاسی، ترجمه سهیل صفاری، تهران: نگاه معاصر.
- آگامبن، جورجو (۱۳۹۵)، وضعیت استثنائی، ترجمه پویا ایمانی، تهران: نی.
- بیگ زاده، ابراهیم و دیگران (۱۳۹۹)، معضل کرونا در آئینه حقوق بین الملل، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ویژه نامه حقوق و کرونا.
- پشمی، بهرام (۱۳۹۹)، تعلیق تعهدات حقوق بشری دولت ها در وضعیت های اضطراری عمومی؛ بحران کووید ۱۹، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، دوره بیست و دوم، شماره ۶۷.
- پورچناری، عبدالله (۱۳۹۹)، دولت و بیماری کروناویروس (کووید-۱۹)؛ دلالت های بازگشت به وضع طبیعی، فصلنامه علمی رهیافت های سیاسی و بین المللی، دوره دوازدهم، شماره دوم.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۹)، مدیریت بحران: نقدی بر شیوه های تحلیل و تدبیر بحران در ایران، تهران: فرهنگ گفتمان.
- حق گو، جواد؛ سلیمانی، غلامعلی (۱۳۹۹)، «چگونگی رویارویی رسانه های دولتی ایران با بحران کرونا»، پژوهشنامه علوم سیاسی، دوره ۱۵، شماره چهارم، صص ۷۳-۹۶.
- خالقی دامغانی، احمد؛ ملک زاده، حمید (۱۳۹۲)، سیاست، پایدیا و دولت، امرسیاسی و بنیان بیناذهنی آن، دولت پژوهی، سال دوم، شماره دوم، صص ۱۳۵-۱۶۶.

- خلیلی، محسن (۱۳۹۹)، «بازی تاج‌وتخت کرونا؛ آموزه‌ای برای سیاست‌ورزی ایرانی»، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال پانزدهم، شماره چهارم (۷۳-۱۱۸).
- سابین، جرج (۱۳۴۹)، تاریخ نظریات سیاسی، ترجمه بهاء‌الدین پازارگاد، تهران: امیرکبیر.
- شاپین، استیون (۱۳۹۹)، «سناریوهای کووید-۱۹: ترس آن می‌رود که کرونا بهانه‌ای شود برای پیش‌بردن بیش‌تر خودکامگی»، اندیشه پویا، سال نهم، شماره ۶۶.
- قدیری نوفرست، علی؛ سینائی، وحید (۱۴۰۰)، بحران کرونا؛ تغییر یا تداوم الگوهای حکمرانی در دولت جمهوری اسلامی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال شانزدهم، شماره ۲، صص ۱۷۵-۲۲۰.
- قزلسفلی، محمدتقی (۱۳۹۹)، سیاست کرونا مابین رتروتوپیا و اتوپیا، تهران: انتشارات امید صبا.
- ماکیاولی، نیکولو (۱۳۸۸)، گفتارها، ترجمه محمدحسن لطفی، تهران: خوارزمی.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۷)، ضدروش، زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی، تهران: لوگوس.
- مظلوم‌زاده، ابوالفضل (۱۳۹۹)، ذ(و)یروس کرونا با اعتراض‌های سیاسی چه کرد؟»، در کتاب: گروه نقد اقتصاد سیاسی [گردآورنده و به‌کوشش] کرونا از منظر اقتصاد سیاسی، نشر الکترونیک [www.pecritique.com].
- ملک‌زاده، حمید (۱۳۹۸)، کارل اشمیت: مطالعه‌ای در امر سیاسی، پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال نوزدهم، شماره هفتم، صص ۲۷۳-۲۸۸.
- نجف‌زاده، رضا (۱۳۹۳)، زیست‌قدرت در اندیشه سیاسی فوکو، آگامبن و نگری: از جامعه انضباطی تا جامعه کنترلی جهانی، جستارهای سیاسی معاصر، سال پنجم، شماره چهارم.
- نصیری، حامد (۱۳۹۹)، بحران کرونا به مثابه‌ی مجالی برای بازاندیشی در وضعیت سیاست اکنون، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال پانزدهم، شماره دوم.
- والث، استفن (۱۳۹۹)، «دنیایی بسته‌تر، کم‌رونق‌تر و آزادتر»، اندیشه پویا، سال نهم، شماره ۶۶.

ب) منابع خارجی

Agamben, G. (2000), Means without end: note on politics, theory of bounds, Minneapolis: University of Minnesota.

Agamben, G (1998), Homosacer: Stanford University press.

Ellermann, Antje (2009), Undocumented migrants and resistance in the state of exception, university of British Columbia.

Gulli, b . The Sovereign Exception: Notes on Schmitt's Word that Sovereign is He Who Decides on the Exception, Glossator, Volume 1, 23-33 (2009)

McConkey Michael. Anarchy, Sovereignty, and the State of Exception Schmitt's Challenge. The Independent Review, v. 17, n. 3, Winter 2013 (415- 428)

Agamben, G. 2020a. Giorgio Agamben. The State of Exception Provoked by an Unmotivated Emergency. Positions Politics, 26 February. [http://positionswebsite.org/giorgio-agamben-the-state-of-exception-provoked-by-an-unmotivated-emergency./](http://positionswebsite.org/giorgio-agamben-the-state-of-exception-provoked-by-an-unmotivated-emergency/)

Agamben, G., 2020b. Clarifications. An und für sich, 17 March. [https://itself.blog/2020/03/17/giorgio-agamben-clarifications./](https://itself.blog/2020/03/17/giorgio-agamben-clarifications/)

Bargué s, P., 2020. Containing Coronavirus: Resilience in Times of Catastrophe. E-International Relations, 23 March. <https://www.e-ir.info/2020/03/23/containing-coronavirus-resilience-in-times-of-catastrophe./>

Demetri, F., 2020. Biopolitics and Coronavirus, or Don't Forget Foucault. Naked Punch, 21 March. <http://www.nakedpunch.com/articles/306>.

Enloe, C., 2020. COVID-19: "Waging War" Against a Virus is NOT

What We Need to Be Doing. Women's International League for Peace and Freedom (WILPF), 23 March. https://www.wilpf.org/covid-19-waging-war-against-a-virus-is-not-what-we-need-to-be-doing/?fbclid=IwAR1uSe7SwGV6MfNriXWNwz4mXHy7cf-Eenz9_hKVa-FLLuP7jIaBr2rfvCJI.

Furedi, F., 2020. A Disaster without Precedent. Spiked-Online, 20 March. [https://www.spiked-online.com/2020/03/20/a-disaster-without-precedent./](https://www.spiked-online.com/2020/03/20/a-disaster-without-precedent/)

Goupy, M. The state of exception theory of Carl Schmitt and the ambivalent criticism of liberalism. *Z Politikwiss* 28, 395-408 (2018). <https://doi.org/10.1007/s41358-018-0142-3>

Harari, Y. N., 2020. The World after Coronavirus. *Financial Times*, 20 March. https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75?fbclid=IwAR3J79luuIcOq2bnthqQcQ8mWIJc1sj8y-0GEeWBr3U_oy-dXQbH60vfgVd8.

Kothari, A. et al., 2020. Coronavirus and the Crisis of the Anthropocene. *Ecologist*, 27 March. <https://theecologist.org/2020/mar/27/coronavirus-and-crisis-anthropocene>

Luisetti, Federico (2011), Carl Schmitt and Giorgio Agamben from Biopolitics to political romanticism, *journal of philosophy of life*, Vol.1, No.1.

Mills, Catherine (2006), Giorgio Agamben: the internet Encyclopedia of philosophy.

Mudde, C. 2020. 'Wartime' Coronavirus Powers Could Hurt Our Democracy—Without Keeping Us Safe. *Guardian*, 24 March. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/24/wartime-corona->

virus-powers-state-of-emergency.

Philippopoulos- Mihalopoulos, A., 2020. Covid: The Ethical Disease. *Critical Legal Thinking*, 13 March. <https://criticallegalthinking.com/2020/03/13/covid-the-ethical-disease/>

Runciman, D., 2020. Coronavirus Has Not Suspended Politics—It Has Revealed the Nature of Power. *Guardian*, 27 March. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/27/coronavirus-politics-lockdown-hobbes>.

Sergie Prozorov (2014), *Agamben and politics: a critical introduction*, Edinburg University Press.

Sotiris, P., 2020. Against Agamben: Is a Democratic Biopolitics Possible? *Critical Legal Thinking*, 14 March. <https://criticallegalthinking.com/2020/03/14/against-agamben-is-a-democratic-biopolitics-possible/>

Code de la santé publique

LOI n° 2020-290 du 23 mars 2020 d'urgence pour faire face à l'épidémie de covid-19 (1).